

**Тема жіночої долі у творчості Т. Шевченка. «Катерина», «Наймичка»,
«На панщині пшеницю жала...», «Марія», «У нашій раї на землі...».**

Еволюція жіночого образу

(для ознайомлення)

Перша половина XIX століття. Росія - під чоботом самодержавства, у ярмі кріпаччини стогнуть люди. Кріпака можна продати, поміняти на собаку, до смерті засікти різками за найменшу провину, забрати у солдати. Та найбільш трагічна доля жінки-селянки, особливо - матері-кріпачки. Т. Г. Шевченко бачив це з дитинства.

Там матір добрую мою
Ще молодую у могилу
Нужда та праця положила...
А сестри... Сестри, горе вам,
Мої голубки молодії.
Для кого в світі живете?
Ви в наймах вирости, чужії,
У наймах коси побіліють,
У наймах, сестри, й умрете.

Для Т. Г. Шевченка жіноча неволя була згустком болю, що запікся в його серці. Кріпацька неволя – це доля рідної матері, яку передчасно "у могилу нужда та праця положила", доля сестер Катрі, Ярини, Марії – голубок молодих, у яких "коси в наймах побіліють", це трагічна доля його першої трепетної любові – Оксани Коваленко, доля всіх нещасних жінок, що "німі на панщину ідуть і діточок своїх ведуть". Т. Г. Шевченко гнівно виступав проти жіночого безправ'я. Він ніби зібрав воєдино у своєму зболеному серці страждання поневолених жінок усіх епох і схвилювано розповів про них цілому світові.

1) Тема жіночої долі у творчості Т. Шевченка.

У творчості Т. Шевченка однією з провідних була тема жінки. Поет часто звертався до відображення її трагічної долі в тогочасному суспільстві, присвятив цій темі низку творів, написаних у різні періоди творчості. На цьому

наголошував Іван Франко: «Не знаю в літературі всесвітній поета, котрий би так витривало, так гаряче і з цілою свідомістю промовляв в обороні жінок, в обороні їх права на повне, чисто людське життя, котрий би таким могучим словом бичував усе те, що в'яже, деморалізує і тисне жінчину. Не знаю в літературі всесвітній поета, котрий би представив так високий і так щиро людський ідеал жінки-матері».

Однією з кращих поем Шевченка про матір є поема «Марія», присвячена Богоматері. У цьому творі мати Марія є втіленням незнищенності людського духу, вічності добра на землі, утвердженням величі й святості материнства. Вона — Мадонна, яка усвідомлює важливість своєї місії народження й продовження життя, її краса — у жертвовності материнської любові. Це відзначив й І. Франко: Шевченко «лишив нам такий високий пам'ятник своєї мислі, свого слова, лишив нам такий ясний та пориваючий ідеал жінки і громадянки, якого не писав ні один інший поет у світі і котрого по ширині та висоті основної думки й перевищити неможливо...». До такого ідеалу, писав Іван Франко, «удається доходити людськості тільки в великих хвилях переломів всесвітньої боротьби добра зі злом...».

Та до створення образу жінки-Мадонни Шевченко піднявся в завершальний період своєї творчості. А у творах раннього періоду та періоду «трьох літ» він зображав земних Мадонн — українських жінок-матерів, адже образ жінки з дітьми на руках завжди хвилював поета.

Кобзар був переконаний, що «...у нашій раї на землі / Нічого кращого немає, / Як тая мати молодая / З своїм дитяточком малим».

Та у творах Т. Шевченка мало щасливих жінок. Частіше ми бачимо матерів скривджених, ошуканих, глибоко нещасних. Поетові було нестерпно бачити скривджену жінку, він щиро переймався материнським горем. І цей біль вилив у віршах та поемах.

2) Поема «Катерина».

Однією з провідних тем раннього періоду творчості Т. Шевченка є тема трагічної долі жінки-покритки. До зображення долі ошуканої дівчини впродовж багатьох століть зверталися письменники різних країн, тема ця широко розроблялася у світовій літературі (С. Річардсон «Клариса», М. Карамзін «Бідна Ліза», Є. Баратинський «Еда», Г. Розен «Марина»).

У творчому доробку Т. Шевченка одним із кращих творів про жіночу долю є поема «Катерина», написана 1838 року. Присвячена вона В. Жуковському «на память 22 апреля 1838 года».

Суть конфлікту, що лежить в основі твору,— протистояння добра і зла, любові і ненависті, щирості і лукавства, прекрасної мрії і жорстокої дійсності.

Центральним образом поеми є образ Катерини, молодої красивої української дівчини, життя якої обірвалося передчасно. Знехтувавши моральними законами, вона покохала москаля-офіцера, та залишилася ошуканою у своєму почутті й покарана за невміння зберегти цноту. Кинута напризволяще спокусником, збезчещена дівчина повною мірою відчула на собі осуд і глум оточуючих.

Спочатку Катерина ще сподівається на повернення офіцера, адже він обіцяв. Та поступово молодиця усвідомлює непоправність того, що накоїла. Вона гірко плаче, зневажена односельчанами, про неї «жіночки лихо дзвонять». Автор засуджує таке жорстоке ставлення до дівчини, хоча й не виправдовує її поведінки:

Бодай же вас, цокотухи,
Та злидні побили,
Як ту матір, що вам на сміх
Сина породила.

Покритки зреклася родина, вона вирушає в Московщину шукати батька свого сина в надії, що все владнається. Дорогою на чужину пережила Катерина й злидні, й насміхання, але все терпіла, бо ще вірила в щасливе закінчення поневірянь.

Аж ось нарешті зустріч відбувається. На початку четвертого розділу поет змальовує картину зимової негоди:

Реве, свище заверюха.
По лісу завило;
Як те море, біле поле
Снігом покотилось.

Саме в таку погоду повертаються москалі додому, а попереду — Іван, коханий Катерини.

Роздягнена й боса вибігає вона йому назустріч, щоб почути жорстоке:

«Дура, отвяжися!
Возьмите прочь безумную!»

Катерина благає його не відмовлятися хоча б від сина. Та офіцер-спокусник тікає, одцуравшись і від дитини.

Надія вмирає, Катерина усвідомлює, що нікому в цілому світі оборонити її та її дитину від знущань. І, не витримавши тяжких випробувань, що випали на її долю, закінчує життя самогубством.

«Катерина» — ліро-епічна, соціально-побутова реалістична поема з народного життя. Темою її є правдива, схвильована розповідь про трагічну долю матері-покритки та дітей-безбатченків. Розкриває цю тему письменник по-новому: він розповідає не про кохання Катерини, а про її страждання.

3) Поема «Наймичка».

У поемі «Наймичка» поет зробив подальший розвиток образу матері-покритки. Твір цей посідає особливе місце у творчості Шевченка. У той час як героїні інших творів подібної тематики безпосередньо виражають свої думки та почуття, головна героїня поеми «Наймичка» Ганна змушена їх глибоко й постійно приховувати, жити подвійним життям, намагаючись зберегти таємницю свого материнства. Основна увага у творі зосереджується на внутрішньому розвитку характеру, показі найсуттєвіших проявів душевного стану героїні.

Хронологічні рамки поеми охоплюють близько тридцяти років. Зумовлено це бажанням автора показати велику любов матері до сина, усвідомлення нею відповідальності за його долю. Основну увагу читачів Т. Шевченко концентрує на таких вузлових моментах: Ганна підкидає дитину, приходиться найматися, виявляє запопадливість біля господарства та материнську ніжність до дитини; Марк одружується. Кульмінацією є зізнання Ганни в материнстві, яке до кінця поеми для всіх залишається таємницею.

Порівнюючи образи двох покриток, героїнь творів Т. Шевченка, Катерини та Ганни, І. Франко наголошував, що «наймичка — натура безмірно глибока, чуття у неї не тільки живе, але сильне та високе, любов до дитини така могутня, що перемагає все інше, заслонює перед нею весь світ, заставляє забути про себе саму, віддати все своє життя не для хвилевої покути, але для довгої жертви на користь своєї дитини».

Написана «Наймичка» у період «трьох літ», коли у творах Т. Шевченка поглиблюється соціальний та психологічний аналіз характерів персонажів. Цим пояснюється поведінка Ганни: змушена приховувати свої почуття й наміри, вона небагатослівна, її поведінка характерна для людини, яка постійно страждає. Коли Ганна приходиться найматися, то вимовляє всього дві фрази: «А

що дасте?» та «Добре, дядьку». Можна тільки уявити, який вибух почуттів криється під холодним спокоєм цих слів.

Та як змінюється Ганна, тільки-но чує, що її найнято:

Молодиця

Рада та весела,

Ніби з паном повінчалась,

Закупила села.

Здійснилася мрія Ганни бути біля дитини, це надає їй сили й наснаги. Наймичка справді невсипуща. Вона встигає скрізь:

І у хаті, і на дворі,

І коло скотини,

Увечері і вдосвіта...

А якою ласкою та ніжністю огортає Ганна маленького Марка. М. Некрасов після ознайомлення з поемою «Наймичка» виділив її як твір, «де мати показана як величний ідеал материнської любові». Дійсно, всі думки наймички пов'язані з дитиною:

А коло дитини

Так і пада, ніби мати;

В будень і в неділю

Головоньку йому змиє,

Й сорочечку білу

Що день Божий надіває.

Грається, співає...

Зворушливо зображує автор материнські турботи й клопоти Ганни. Та не тільки на цьому поет акцентує увагу читачів. Розповідаючи про благополуччя господарів, Шевченко ніби підкреслює гірку самотність героїні та глибину її материнської туги:

А наймичка невсипуща

Щовечір, небога,

Свою долю проклинає,
Тяжко-важко плаче;
І ніхто того не чує,
Не знає й не бачить.

Так і прожила Ганна близько тридцяти років. Над внутрішніми колізіями, емоційними станами жінки весь цей час домінує самозречення, відчайдушна рішучість оберігати долю сина. Вона — сильна особистість, адже весь час тримала під контролем свою свідомість і волю.

Ганна — образ багатогранний. Вона постійно страждає, бо її совість обтяжена соромом і ганьбою покритки, трагедією батьків, тривогою за долю сина. Але вона жодного разу не видала себе. Лише коли її попросили бути посадженою матір'ю й обрядова роль збіглася з дійсним становищем, вона зрозуміла, що це занадто важко навіть для неї. Те було вище її сил. Виявом німого розпачу стали завершальні рядки четвертого розділу:

А наймичка у порогу
Вхопилась руками
За одвірок, та й зомліла.
Тихо стало в хаті;
Тільки наймичка шептала:
«Мати... мати... мати!»

У відчаї, щоб не бути присутньою на весіллі, наймичка йде на прощу до Києва.

Кульмінаційною в поемі є сцена зізнання Ганни, яка самозречено служила синові все своє життя. Цей епізод яскраво ілюструє, як особиста драма переростає в драму соціальну, щастя материнства стає ганьбою та мукою. Читач розуміє, що причина трагедії жінки — у спотворених моральних законах суспільства.

На сюжет поеми «Наймичка» композитор М. Вериківський створив однойменну оперу (1941), що була екранізована режисером І. Молостовою (1964).

4) «Сон» («На панщині пшеницю жала...»).

Вірш написано 13 липня 1858 року в Петербурзі після повернення поета із заслання.

За жанром це мініатюра-образок.

Довідка.

Образок — невеликий за обсягом твір (як правило, прозовий), основою якого є ескізне зображення певної події або сценки.

Цей вірш присвячений Марку Вовчку, авторці збірки «Народні оповідання», талантом якої захоплювався Т. Шевченко.

У поезії протиставляються жахливе сьогодення й бажане щасливе майбутнє, жорстока реальність і мрія, що здійснюється лише уві сні. Це ще один твір Т. Шевченка про долю жінки-матері, долю кріпачки. Головна героїня поезії не має ні імені, ні обличчя. «Побачити» обличчя жінки неможливо. Ми неначе дивимося на неї зі спини — на згорблену, втомлену, понівечену. Вона — жінка-тінь. Малюючи її образ, автор послуговується не іменниками, а дієсловами: «жала», «втомилася», «розповіла», «нагодувала», «попестила» і нарешті — «пошкандибала». Саме «пошкандибала», а не, наприклад, «пішла». Ця лексема яскраво відбиває сутність життя цієї кріпачки, яка давно не відчувала радості. Життя її спустошене, позбавлене не тільки сенсу, а й повноти материнського щастя.

Незважаючи на втому, мати з ніжністю ставиться до сина, якого розповіла, попестила. А потім і сама незчулася, як задрімала. І в сні пережила момент щастя, бо побачила життя свого сина саме таким, про яке постійно мріяла:

І уродливий, і багатий,
Не самотній, а самотній
На вольній, бачиться, бо й сам
Уже не панський, а на волі...

Це був лише сон, але «усміхнулася небога». Пробудження повертає жінку в сумну реальність:

Проснулася — нема нічого...
На сина глянула, взяла,
Його тихенько сповила
Та, щоб дожать до ланового,
Ще копу дожинать пішла.

Автор не дає оцінки зображуваному — вона зрозуміла з тональності вірша, з контрасту дійсності й мрії.

У творі зображено сувору прозу підневільної виснажливої праці, мовчазного відчаю та безнадії й водночас змальовано ідеал щасливої та вільної селянської родини.

5) «У нашім раї на землі...»

Поезія написана 1849 року, у період перебування поета на засланні. Т. Шевченко розмірковує над долею жінки-матері: матері-кріпачки, яка народила дитину в шлюбі, та матері-покритки. Обидві не були щасливими, бо не відчули піклування про себе своїх дітей.

Перша мати радіє своїй дитині, радіє материнству, милується красою своєї дитини. Але поки дитина маленька. Коли ж вона досягне віку ходити на панщину, жінка втратить дитину, долею якої може жорстоко розпорядитися пан. І розійдуться вони «на заробітки, в москалі». А її чекає самотня старість у нетопленій, холодній хаті.

Мати-покритка проклинає своє материнство, адже її дитина — байстря від лукавого пана, який порозважався й покинув. Усі люди також відвертаються від них. Та найтрагічніше в її долі те, що й син зненавидить її, коли підросте, не зможе простити того, що вона, його мати, приготувала йому долю старців водити. Їй же залишається одна дорога — загинути десь під тинном.

Сумом пройнятий твір, бо розповідається в ньому про нерадісний шлях жінки від материнського щастя до материнського горя, самотності, покинутості, беззахисності.

Тому й тональність вірша різна. Починається він світло й урочисто:

У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.

Друга частина, у якій розповідається про материнську долю жінки-покритки, просякнута сумом та безнадією:

І будеш щаслива.
Та не довго. Бо не дійде

До зросту дитина,
Піде собі сліпця водить,
А тебе покине
Калікою на розпутті,
Щоб собак дражнила...

Вірш пройнятий гарячим співчуттям до долі жінки-матері.

М. Рильський так писав про зображення знедаланої жінки в Шевченкових поезіях: «Такого полум'яного материнства... і такої жіночої муки не знайти, мабуть, у жодного з поетів світу. Нещасливий в особистому житті, Шевченко найвищу й найчистішу красу світу бачив у жінці, у матері».

б) Поема «Марія».

Ліро-епічна філософська поема «Марія» (1859) становить вершину творчості поета після заслання. У ній на матеріалі біблійної міфології осмислено найважливіші проблеми буття людини: духовності та сенсу життя. У цій поемі Шевченко знову звертається до теми зневаженого материнства.

Тема матері й дитини була для поета особливою, адже він сам ще в ранньому дитинстві зазнав відчутної психологічної травми, коли померла його ненька. З того часу в його свідомості розвивався образ втраченого тепла і прихистку. Цим пояснюється особливе ставлення Т. Шевченка до матері, простої, земної жінки-страдниці, яка рано покинула світ.

В основі поеми Т. Шевченка — біблійна легенда про Марію, Йосипа та Ісуса.

Марія у Т. Шевченка — звичайна дівчина, наймичка; вона роботяща, слухняна, покірنا. Та все ж красуню хвилює її подальша власна доля. Одного разу до оселі Йосипа, якого Т. Шевченко називає то теслею, то бондарем, прибився «лукавий гость», котрий спокусив молоду дівчину й покинув її. Щоб уникнути ганебної долі покритки, Марія погоджується на шлюб зі старим своїм господарем Йосипом.

Марія народила сина, виховала його борцем за правду, пішла разом із ним, підтримувала його, щоб він «поніс лукавим правди слово», дійшла з ним «аж до Голгофи». А коли сина розіп'яли, вона збрала його учнів і надихала їх «своїм святим огненним словом» на подальшу боротьбу. Ця слабка, змучена жінка єдина в найтяжчу хвилину не втратила віру, підхопила добро, не дала його зупинити — уможливила майбутній порятунок людства, яке вбило її дитину. Отак покритка стала Покровою — заступницею та надією стражденного світу.

Сама ж Марія вмирає під тином з голоду. Така в несправедливому суспільстві доля матері, яка все своє життя і навіть найдорожче — свого сина — віддала людям для їх визволення.

У цьому творі Шевченка мати Марія є втіленням незнищенності людського духу, вічності добра на землі, утвердженням величі й святості материнства. Вона — Мадонна, яка усвідомлює важливість своєї місії народження й продовження життя, її краса — у жертвності материнської любові.

І. Франко вважав цю поему «вершиною у створенні Шевченком ідеалу жінки-матері».

7) Біблеїзми в поемі «Марія».

Довідка.

Біблеїзм — уживане в художніх творах слово чи вислів із Біблії. У східних слов'янських мовах біблеїзм — переважно старослов'янського походження, меншою мірою — запозичення з давньогрецької або давньоєврейської мов.

До біблеїзму обов'язково звертаються при перекладах або переспівах релігійно-біблійних текстів для збереження стилістичного забарвлення першотвору або при створенні твору на біблійні сюжети, як от у перших рядках поеми Т. Шевченка «Марія»:

Все упованіє моє
На тебе, мій пресвітлий раю,
На милосердіє твоє
Все упованіє моє
На тебе, Мати, возлагаю.
Святая сило всіх святих,
Пренепорочная, благая!

Біблеїзми — це окремі слова та фразеологізми (у широкому розумінні терміна, включно з прислів'ями та приказками), які, відірвавшись від біблійного тексту, широко вживаються в мовленні, побутовому та літературному. Біблеїзми характерні для мов усіх християнських народів. Чимало їх і в українській мові. Наприклад, у поемі «Марія» біблеїзми є в рядках:

Ти не та, Не та тепер, Маріє, стала!
Цвіт зельний, наша красота!

